

УДК 372.461

Н.О Янко.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СТИЛІСТИЧНИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається одне із важливих питань методики формування стилістичних умінь молодших школярів, зокрема на основі теоретичного аналізу здійснюється й обґрунтовується вибір принципів навчання.

Ключові слова: стилістичні вміння, принципи навчання, молодші школярі.

Оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу – необхідна складова становлення та розвитку духовно багатой, соціально активної особистості, здатної плідно і творчо працювати в різноманітних галузях суспільної діяльності. Як зазначав видатний російський вчений–лінгвіст В.В. Виноградов: “Висока культура розмовного та писемного мовлення, міцні знання й чуття рідної мови, вміння користуватися її виражальними засобами, її стилістичною різноманітністю – найкраща опора, найсуттєвіша допомога, найбільш надійна рекомендація для кожної людини в її громадському житті та творчій діяльності” [4, 174].

Тому на сучасному етапі одним із пріоритетних напрямків реформування змісту мовної освіти є посилення практичної спрямованості навчання мови та творчого розвитку дитини, забезпечення комунікативної компетенції учнів, що відображено в низці освітніх документів – концепціях (1994, 1996, 2002, 2004 рр.), Державних стандартах (2001, 2006 рр.), програмах (2003, 2006 рр.).

Навчання української мови та мовлення здійснюється на основі принципів, які визначають зміст, зумовлюють доцільний вибір методів і прийомів, організацію навчального процесу, забезпечують належний рівень засвоєння навчального матеріалу та формування мовленнєвих умінь і навичок.

Мета статті – проаналізувати і теоретично обґрунтувати принципи формування стилістичних умінь молодших школярів, подати шляхи їх реалізації в навчально–виховному процесі.

У сучасній дидактиці під “*принципами навчання*” прийнято розуміти способи використання законів навчання відповідно до мети виховання й освіти; шляхи взаємодії вчителя й учнів, вихідні теоретичні положення, на яких ґрунтується зміст уроків, застосування методів, прийомів і засобів навчання. Розрізняють принципи *загальнодидактичні*, які в лінгводидактиці розглядаються через призму навчання рідної мови, переосмислюються і доповнюються, та *власне методичні (лінгводидактичні)*, зумовлені особливостями самого навчального предмета, закономірностями засвоєння мови, мовленнєвого розвитку дітей. Обидві групи принципів взаємопов’язані та становлять лінгводидактичну основу навчання мови й мовлення.

Відбір принципів формування стилістичних умінь учнів початкових класів здійснювався нами на основі врахування результатів дидактичних і лінгводидактичних досліджень російських та українських учених (Ю.К.Бабанського, І.І. Огієнка, М.Г. Стельмаховича, М.М. Скаткіна, О.Я. Савченко, В.І. Бадер, Л.О. Варзацької, М.С. Вашуленка, С.М. Іконникова, М.І. Пентилюк, К.М. Плиско, Л.П. Федоренко, Т.І. Чижової та ін.) з внесенням певних коректив з огляду на поставлені мету та завдання нашого дослідження.

Серед основних загальнодидактичних принципів навчання нами були виділені такі найбільш важливі, на наш погляд, для формування стилістичних умінь учнів початкових класів: *науковості й доступності, систематичності й послідовності, мотиваційного забезпечення, природовідповідності, наочності, індивідуалізації та диференціації, наступності й перспективності навчання, всебічного розвитку особистості та співробітництва, зв'язку теорії з практикою, використання міжпредметних зв'язків.*

Оскільки значення та суть цих принципів навчання української мови достатньо висвітлені у науковій літературі (М.С. Вашуленко, С.І. Дорошенко, Л.О. Калмикова, К.М. Плиско, Л.П. Федоренко, О.Н. Хорошковська [3], [6], [7], [8], [10], [13], [14] та ін.) вважаємо за необхідне розглянути детальніше *власне лінгводидактичні принципи*, що набувають особливо важливого значення у світлі особливостей формування стилістичних умінь молодших школярів. Проаналізувавши лінгводидактичні дослідження з даної проблеми (В.І. Бадер, Л.О. Варзацької, С.М. Іконникова, М.І. Пентилюк, К.М. Плиско, Л.Г. Сугейко, Т.І. Чижової [1], [2], [5], [9], [10], [12], [15] та ін.), ми визначили такі принципи:

1. Принцип взаємозв'язку навчання мови й розвитку мовлення.

Мова і мовлення – два напрямки єдиного процесу мовленнєвої діяльності, й будь-які спроби ігнорувати мовленнєвий аспект оволодіння мовою обертається невмінням дитини висловити власні думки в усній і писемній формах. І навпаки, підвищена увага до мовлення без належного засвоєння елементарних теоретичних знань з мови, оволодіння мовними засобами, призводить до того, що навчання української мови вже в початковій школі не досягає очікуваних результатів [6, 135]. Згідно з принципом взаємозв'язку навчання мови й розвитку мовлення у процесі формування мовленнєвих умінь передбачається опора на свідоме засвоєння та використання у мовленнєвій практиці мовних одиниць усіх рівнів. Важливим для реалізації цього принципу є оптимальне співвідношення між *мовними вправами*, спрямованими на закріплення здобутих знань, та *мовленнєвими*, які підпорядковуються формуванню вмінь мимовільно, неусвідомлено застосовувати здобуті знання у процесі мовлення. У методиці навчання другої мови існує думка (І.В. Рахманов, О.Н. Хорошковська та ін.), що на етапі засвоєння нового матеріалу перевагу необхідно надавати мовним вправам, а на етапі закріплення та повторення – мовленнєвим (усним і письмовим), інакше здобуті знання не переводяться в мовленнєві вміння та навички, а отже, лишаються формальними [14, 33]. Таку послідовність роботи вважаємо прийнятною і для методики рідної мови, ефективною вона є і для нашого дослідження.

2. Принцип єдності розвитку мовлення та мислення.

Цей принцип ґрунтується на врахуванні найважливішої функції мовлення в процесі спілкування – вираження думки – та зумовлює відповідні підходи до відбору дидактичного матеріалу (вправ і завдань) у процесі навчання рідної мови та розвитку мовлення учнів.

Мовлення як особливий вид психічної, інтелектуальної діяльності нерозривно пов'язане з мисленням. Воно є засобом формування та формулювання думки засобами мови, процесом матеріалізації думки, перетворення думки в слово. Тому діяльність, спрямовану на створення зв'язних висловлювань, психолінгвісти називають мисленнєво-мовленнєвою. Ще К.Д. Ушинський зазначав, що розвивати в дітей “дар слова” – означає майже те саме, що й розвивати в них логічність мислення, і попереджав, що розвивати мовлення окремо від думки неможливо.

Формуючи мовленнєві вміння та навички, вчитель тим самим активізує й мислительні дії школярів. Адже щоб побудувати висловлювання навіть на рівні окремого речення, учневі потрібно здійснити низку розумових операцій, що полягають у точному розумінні значень слів та словосполучень, доборі потрібних із

ряду засвоєних, уживанні їх у певній граматичній формі, логічному впорядкуванні тощо.

Дотримання принципу єдності розвитку мовлення та мислення в нашому експериментальному дослідженні означало оволодіння молодшими школярами у процесі формування стилістичних умінь системою елементарних розумових дій та операцій (аналізу, синтезу, порівняння тощо), вироблення в них умінь і навичок помічати в предметах, явищах, подіях характерне, яскраве, передавати його словом з урахуванням мети та сфери мовлення.

3. *Принцип мотивації мовленнєвої діяльності.*

Цей принцип має важливе значення для активізації процесу мовленнєвої діяльності. Він сприяє забезпеченню мотивації мовлення, реалізації тих внутрішніх імпульсів, які спонукають учнів до активної мовленнєво-творчої діяльності. В умовах шкільного навчання “ситуація уроку знімає природну комунікативність мовлення” (за М.І. Жинкіним). Саме тому виникає потреба створити умови, які б викликали внутрішнє бажання учнів висловити свої думки та почуття, розповісти про свої враження, побачене та пережите; а також ввести школярів у навчальну ситуацію, яка б наближала до природних умов комунікації, спонукала творчо підходити до побудови власних висловлювань.

Оскільки серед пізнавальних мотивів істотне значення мають *інтерес до засвоєння знань, емоційна настроєність школярів*, необхідно організувати навчальний процес так, щоб зацікавити молодших школярів, активізувати їх природну допитливість, емоційність. Мовлення для учнів не повинно бути лише навчальним завданням, за яке вчитель ставить оцінку, воно має стати для них засобом самовираження, предметом радості й гордості.

Реалізація принципу мотивації мовленнєвої діяльності учнів у нашому дослідженні здійснювалася *шляхом добору дидактичного матеріалу*, що збагачував знання молодших школярів відомостями про навколишній світ, викликав нові враження та позитивні емоції, бажання поділитися ними; *застосування ігрових прийомів* навчання, *моделювання різноманітних проблемних мовленнєвих ситуацій* та *використання проблемно-пошукових завдань*, спрямованих на активізацію мисленнєво-мовленнєвої діяльності учнів на всіх етапах уроку. Оптимізації процесу формування стилістичних умінь учнів сприяло також застосування методичних рекомендацій, сформульованих у працях С.Ф. Русової та В.О. Сухомлинського. Зокрема, щодо *збагачення навчального процесу різноманітними спостереженнями, екскурсіями, прогулянками, створення у школі куточків Живої природи, Казки, Поезії, Мрії*, де б діти відчували радість творчості, емоційно-естетичне задоволення від оволодіння багатством рідної мови.

4. *Принцип функціонально-комунікативної спрямованості навчання рідної мови та функціонально-стилістичної диференціації мовлення.*

Однією з найголовніших функцій мови в житті людини є комунікативна, адже функціонування мови в різних формах комунікації пронизує всі сфери суспільної діяльності. Тому саме принцип функціонально-комунікативної спрямованості навчання рідної мови та функціонально-стилістичної диференціації мовлення, на думку багатьох дослідників (М.С. Вашуленко, Т.О. Ладиженська, М.Р. Львов, А.К. Маркова, Л.М. Паламар, В.І. Бадер, О.М. Петрук та ін.), має стати стрижневим у системі шкільної мовної освіти, і особливо на її початковому етапі. Його дотримання допоможе вчителю у вихованні соціально активної, творчої особистості, здатної плідно працювати в різноманітних сферах людської діяльності.

Грунтуючись на сформульованому В.В. Виноградовим теоретичному положенні про те, що стилістика вивчає всі явища мови з точки зору функціональної, семантичної та естетичної доцільності, реалізація принципу передбачає проведення систематичної роботи, спрямованої на розвиток мовлення правильного у функціональному відношенні, точного у смислового та виразного в естетичному.

Відповідно до цього принципу наше експериментальне навчання ґрунтувалося на системному розгляді мовних одиниць у єдності їх значення, форми та функцій, що сприяло, з одного боку, усвідомленню ролі вивчених мовних явищ і засобів для досягнення комунікативної мети, а з іншого – оволодінню способами об'єднання мовних одиниць у процесі їх вживання, ознайомленню з різними типами, стилями та жанрами мовлення. Постійна орієнтація учнів на добір мовних одиниць відповідно до адресата, мети та сфери мовлення, ознайомлення школярів із елементарними стилістичними нормами, формування вміння обирати найбільш доцільний синонімічний варіант серед усіх відомих сприяли засвоєнню стилістичних засобів рідної мови, підвищенню загального рівня мовленнєвої культури молодших школярів.

Беручи до уваги думку О.С. Ахманової про те, що для того, щоб можна було говорити про стилістичну характеристику або стилістичну диференціацію мовлення необхідний елемент порівняння на основі істотно спільного, в основу стилістичної роботи нами було покладено ознайомлення з особливостями текстів різних типів і стилів шляхом зіставлення, порівняння: екстралінгвістичних факторів, які визначають виникнення різновидів мовлення (сфера використання, мета та завдання, адресат тощо); характерних рис текстів та їх засобів вираження, особливостей функціонування мовних одиниць, їх кількісних показників тощо. У процесі застосування цих прийомів з'ясувалися також оптимальність–неоптимальність, доречність–недоречність використаних мовних засобів у мовленнєвому контексті.

5. Принцип розкриття емоційно–експресивної функції мови та формування виразності мовлення.

Цей принцип спрямовує на формування в учнів уміння відчувати в мовленні емоційно–оцінні, експресивні засоби, розуміти їх роль в оформленні та передачі думки. Дослідники дитячого мовлення (В.І. Бадер, С.Л.Рубінштейн, Т.І. Чижова та ін.) вказують на здатність молодших школярів помічати стилістичне значення, емоційно–оцінне, експресивне забарвлення слів і виразів, інтуїтивно визначати приналежність тексту до певного стилю, відчувати випадки порушення стилістичної норми. Тому керуючись цим принципом, ми здійснювали насамперед добір таких завдань на спостереження й аналіз текстів розмовного та художнього стилів, які були б спрямовані на формування умінь оцінювати, наскільки доцільними й виразними в стилістичному відношенні є дібрані у даному висловлюванні мовні одиниці, яким чином емоційно–оцінні, експресивні засоби передають задум автора, як можна усунути допущені помилки та недоліки.

6. Принцип розвитку дару слова та чуття мови, зв'язку інтуїтивного й свідомого підходів до явищ мовлення.

Цей принцип передбачає розвиток інтуїтивних здібностей школярів дотримуватися норм літературної мови, доречно використовувати найбільш влучні мовні засоби шляхом наслідування зразка мовлення [1, 150]. У процесі багаторазового сприйняття та використання у власному мовленні подібних форм і конструкцій у дитини на підсвідомому рівні формуються аналогії, а потім нею засвоюються закономірності, якими вона вільно користується. Сформоване в учнів мовне чуття, на думку методистів, характеризує їх розвиток як особливий етап свідомого використання мови у мовленнєвій діяльності.

Принцип розвитку мовного чуття, дару слова та опори на них у процесі формування стилістичних умінь учнів зумовлений сутністю поняття мовленнєвої майстерності: учні повинні навчитися оцінювати мовлення з точки зору його дієвості, доцільності, виразності, відповідності змісту, меті та сфері висловлювання. Дотримання цього принципу в нашому експериментальному навчанні передбачало систематичне використання вправ, які б розвивали в учнів уміння відчувати красу та недосконалість мовлення, доречність чи недоречність використаних мовних одиниць у стилістично диференційованих висловлюваннях, а також проведення роботи зі

збагачення мовлення учнів зображально–виражальними засобами мови, характерними для текстів різних типів, стилів і жанрів.

Слід зазначити, що чуття мови сильніше виявляється у тому випадку, коли засновується на знаннях (про це свідчать дослідження В.І. Бадер, Л.Г. Сугейко, Т.І. Чижової та ін.). А отже, і процес формування стилістичних умінь учнів проходитиме швидше й ефективніше, коли інтуїтивне відчуття стилю мовлення та стилістичної норми підкріплюватиметься елементарними теоретичними відомостями зі стилістики тексту. Урахування такого підходу у нашому дослідженні сприяло організації цілеспрямованої та систематичної роботи зі стилістики в початковій школі.

7. Принцип органічного поєднання стилістичної роботи з вивченням лексичного та граматичного матеріалу.

Стилїстика як наука тісно пов'язана з іншими мовознавчими розділами, тому процес ознайомлення з її основними поняттями повинен мати супровідний, наскрізний характер, здійснюватися у процесі вивчення програмових розділів. Принцип органічного поєднання стилістичної роботи з вивченням лексичного та граматичного матеріалу передбачає елементарний аналіз та встановлення зв'язку між формально–граматичною, семантичною та стилістичною стороною виучуваних мовних одиниць, з'ясування стилістичних особливостей вживання їх у мовленні.

Керуючись цим принципом, ми проводили на уроках лексики спостереження за вживанням синонімів, антонімів, омонімів, багатозначних слів, слів з прямим і переносним значеннями, з'ясовували їх роль у текстах різної стильової та жанрової приналежності; навчали учнів правильно будувати речення, уникаючи плеоназмів, стилістично не виправданих словоповторів, уживання слів іншого стилю тощо. Ознайомлення із засобами стилістики на уроках морфології та словотвору було спрямоване на засвоєння закономірностей функціонування та ролі виучуваних частин мови, їх окремих категорій у текстах різних типів і стилів, розкриття значень стилістично забарвлених морфем, особливостей вживання слів з емоційно–оцінними, експресивними засобами словотвору в текстах різних стилів тощо. У процесі стилістичної роботи на уроках синтаксису передбачалося ознайомлення зі стилістичними особливостями словосполучень, речень різної конструкції, ознаками текстів різних типів і стилів. Практичне втілення в експериментальній методиці принцип знайшов у застосуванні системи лексико–стилістичних та граматико–стилістичних вправ.

8. Принцип контекстного розгляду стилістичних засобів мови.

Стилїстичні особливості мовних засобів найбільш чітко виражені у тому випадку, коли вони розглядаються не ізольовано, а у контексті створюваного чи аналізованого висловлювання. Такий підхід зумовлений специфікою стилістики як науки, яка займається питаннями відбору та вибору мовних засобів та їх вживання у певній сфері мовлення. Необхідною умовою реалізації цього принципу є добір такого дидактичного матеріалу, який би являв собою цілий текст або окремі речення (мікроконтекст), оскільки тільки в цих умовах можна продемонструвати цілісність комунікативного акту, його структури та функцію різних мовних засобів у всій сукупності їх семантичних контекстуальних зв'язків. Дотримання цього принципу в нашому експериментальному навчанні відкрило нові можливості організації навчально–мовленнєвої діяльності молодших школярів з опорою на текст як об'єкт елементарного стилістичного аналізу, сприяло збагаченню словника та граматичної структури мовлення учнів, усвідомленню особливостей добору лексичних і граматичних засобів відповідно до адресата, мети та сфери висловлювання.

Таким чином, аналіз дидактичної та лінгводидактичної літератури дозволив нам здійснити вибір основних принципів навчання, яких, на нашу думку, слід дотримуватися у процесі формування стилістичних умінь молодших школярів. Зазначені вище загально– та лінгводидактичні принципи навчання визначили зміст, методи та прийоми формування стилістичних умінь учнів, сприяли ефективній

організації всього навчального процесу: ознайомленню із зображально–виражальними засобами мови, багатством лексичної та граматичної синонімії, експресивними можливостями виучуваних мовних одиниць, виробленню умінь і навичок комунікативно доцільного та стилістично правильного використання їх у процесі створення власних висловлювань різних типів і стилів.

Література:

1. Бадер В.І. *Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів.* – К.: А.П.Н., 2000. – 314 с.
2. Варзацька Л.О. *Навчання мови та мовлення на основі тексту: Метод. посібник.* – Кам'янець–Подільський: ВПФ «Абетка», 2001. – 112 с.
3. Вашуленко М.С. *Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посібник.* – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
4. Виноградов В.В. *Проблемы русской стилистики.* – М.: Высш. школа, 1981. – 320 с.
5. Иконников С.Н. *Стилистическая работа в процессе изучения русского языка (Содержание и методы обучения).* – М.: Педагогика, 1977. – 151 с.
6. Калмикова Л.О. *Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: Психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: Навч. посібник.* – К.: НМЦВО, 2003. – 300 с.
7. *Методика викладання української мови в середній школі: Навч. посібник / І.С. Олійник, В.К. Іваненко, Л.П. Рожило, О.С. Скорик; За ред. І.С. Олійника.* – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1989. – 439 с.
8. *Методика викладання української мови: Навч. посібник / С.І. Дорошенко, М.С. Вашуленко, О.І.Мельничайко та ін.; За ред. С.І. Дорошенка.* – 2-ге вид., перероб і доп. – К.: Вища шк., 1992. – 398 с.
9. Пентилюк М.І. *Теоретичні основи навчання стилістики в середній школі: дис. у формі наук. доповіді ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Пентилюк Марія Іванівна.* – К., 1996. – 56 с.
10. Плиско К.М. *Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект): Навч. посібник.* – Х.: Основа, 1995. – 240 с.
11. Савченко О.Я. *Дидактика початкової школи.* – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
12. Сугейко Л.Г. *Наступність і перспективність формування стилістичних умінь в учнів початкових та 5 класів загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Сугейко Любов Григорівна.* – Одеса, 2001. – 227 с.
13. Федоренко Л.П. *Принципы и методы обучения русскому языку: Пособие для студентов пед. ин-тов.* – М.: Просвещение, 1964. – 256 с.
14. Хорошковська О.Н. *Методика вивчення української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання.* – К.: Промінь, 2006. – 256 с.
15. Чижова Т.И. *Основы методики обучения стилистике в средней школе: Учеб. пособие.* – М.: Просвещение, 1987. – 176 с.

Yanko N.A.

THE PRINCIPLES OF FORMING STYLISTIC SKILLS OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN.

The article deals with the problem of forming stylistic skills of junior schoolchildren. The choice of principles of teaching is carried out and proved on the basis of the theoretical analysis.

Key words: *stylistic skills, principles of teaching, junior schoolchildren.*